

90 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА

Владан Бајчета

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА МИСАО СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА:
*ИСКОРАК У СТВАРНОСТ**

У раду су анализирани публицистички текстови Слободана Селенића, настали крајем '80 и почетком '90 година XX вијека, а везани за друштвено-политичке прилике ондашње социјалистичке Југославије као земље пред распадом. Последњи председавајући Савеза књижевника Југославије, Селенић је на челу еснафског удружења пратио својеврсну припрему расформирања федеративне заједнице, осврћући се и упозоравајући на неслућене последице каснијег крвавог међунационалног сукоба. Поједине пишчеве опсервације по мисаоном захвату и дубини увида надилазе домет анализе конкретног повода и доносе луцидна промишљања о неким битним аспектима националне карактерологије.

Кључне ријечи: Слободан Селенић, публицистика, политика, књижевност, идеологија.

*Човек мој доба и њогнебља изложен је њолицици као њолицици
куйач немилосрдном сунцу на бескрајном њесковићом жалу.
Њиде хлада. Све је њолицика. Полицичкој ѡроцени ѡдврћнућа
је свака ѡјојединчева одлука, од избора ширине ноћавице на ѡан-
ѡилонама, до начина на који ословљава ѡознанике.*

(„Из епохе никуда“)

У подмаклој фази југословенске кризе група интелектуалаца окупила се око идеје да у појединачним књигама објави сабране или изабране текстове које су у претходном периоду писали са ауторском намјером да се, према њиховом нахођењу, пружи извјестан допринос изласку из неповољне политичке ситуације. Међу њима су били Борислав Михајловић Михиз, Љубомир Симовић, Предраг Палавестра и Слободан Селенић. Палавестра

* Рад је настао у оквиру Одељења за историју српске књижевне критике и метаакритике Института за књижевност и уметност.

је оставио запис о том, испоставило се, донкихотском напору једне генерације писаца да да свој прилог превладавању кризних историјских околности:

Књигу *Искорак у сиварносѝ* Селенић је склопио у лето 1994. године, с намером да је прикључи неколиким сличним књигама, насталим у истом кругу, у исто време и на истом месту. Први је такву књигу, под насловом *Галой на њужевима*, у пролеће 1994. године, објавио Љубомир Симовић, у издању „Дечјих новина“ и београдске „Просвете“. И та књига била је од почетка суочена са чудном и непријатном тишином, која се око ње одмах згуснула. Готово нигде је није било у излозима књижара, прикази су углавном изостали, јавне промоције проређене, медијска пажња утишана. О тој појави, током лета 1994, Селенић и ја смо разговарали са Бориславом Михајловићем Михизом, у његовом стану, замраченом од жарке београдске врућине. Михиз је упрону припремао трећу књигу својих сећања, *Казивања и указивања*, уверавајући нас да и ми кренемо Симовићевим и његовим трагом, да што пре прикупимо текстове и све што смо (како он рече) „тртљали“ током растуће југословенске државне, друштвене и политичке кризе. Ако нас јавност буде и прећутала, наћи ће се увек неко ко ће из тих докумената видети шта смо хтели кад смо се сејали. У мају те године имао сам већ довршену такву књигу, *Књижевносѝ и јавна реч*, за коју сам једва био нашао издавача, у Пожаревцу, где се песник Александар Лукић, без довољно новца, трудио да оживи издавачку делатност тамошњег „Браничева“. Михиз је био боље среће јер га је БИГЗ, као ранији издавач његових успомена, пожуривао да нову књигу преда пре но што отпутује код кћери и зета у Немачку. Објашњавајући нам како ће књига изгледати, Михиз је понављао да свакако приредимо и објавимо своје рукописе тога типа, како бисмо сачували бар део онога што је српска интелигенција у невољи тражила и захтевала. Изговорено је отишло у ветар, или остало по ћошковима – говорио је Михиз (ПАЛАВЕСТРА 1996: 40).

Селенић је врло брзо након тога изабрао своје текстове из назначеног корпуса: интервјуе, изјаве, апеле, писма и сличне јавне иступе и објединио их под знаковитим насловом *Искорак у сиварносѝ*. Тим називом књиге је, очито, желио истаћи своју основну позицију писца, превасходно романијера, својеврсног заточеника у *фиктивном* свијету, чак и када се, као он, бави ближом историјом и њеним последицама у актуелном тренутку. Ријеч је о периоду 1987–1994, у којем је Селенић као *анђажовани* интелектуалац, у другачијем, ужем смислу од пишчевог књижевнотеоријског разумијевања тог појма, учествовао у политичком животу ондашњег друштва и то као Председавајући Савеза књижевника Југославије, као члан уједињене демократске опозиције (ДЕПОС), као академик и најзад као умјетник и слободни интелектуалац. Често је тих година изјављивао да се многим од наведених послова нерадо бавио, да је у политику ушао на силу и да себе првенствено види као књижевника: „Никада ми ни примисао није прошла кроз главу да заузем неку политичку функцију. Ја сам књижевник, што би рекао Сартр – ’анђажовани’ књижевник, али ништа више од тога“ (Селенић

2003: 147). Сабрани на једном мјесту, ови списи представљају свједочанство о пишевом узалудном напору да унесе макар и зрачак духа толеранције и барем пригушени тон мјере у сваковрсним нетолерантностима и претјеривањима ондашњег јавног говора и дјеловања политичке и интелектуалне елите.¹

За Селенићеве романе неријетко се говорило, а и данас се може чути, да су *мрачни, тешки* за читање, да његов књижевни свијет посједује нешто неизљечиво одбојно, што можда дјелимично и доприноси пишевој све слабијој читаности, када је стварност поново постаје све сличнија његовој прози. Међутим, тек *Искорак у сиварносћ* представља, у интелектуалном смислу, истински мучно штиво, потекло из писања и говорења једног добронамјерног и луцидног посматрача оног што се тих година у Југославији догађало, а којег нико није (или је мало ко) имао слуха да чује. Селенићева постојана жеља да благовремено упозори, када треба да храбро иступи, а прије свега да стиша буку која је постајала све гласнија, све то је остајало практично нечујно у мору умораних, позваних и непозваних гласова какофоничног хора у епилогу југословенске трагедије. Отуда је овај напор из данашње перспективе крајње драматична слика узалудности инвестирања читавог једног интелектуалног и етичког бића да разум, или оно што се под њим углавном подразумијева, супротстави политичкој моћи и голој сили. Двестотинак страница *Искорака у сиварносћ*, пишеве последње и недоцкане књиге, трагични су финале Селенићеве биографије, која је отпочела тежобним свједочанством до тада највећег глобалног рата, да би се окончала немоћним посматрањем новог грађанског, као двијема историјски узрочно-последично везаним појавама.

Све што се крајем осамдесетих и почетком деведесетих у политичком животу догађало Селенић је будно пратио и на све реаговао благовремено, увијек далековидо упозоравајући на погрешне или неопрезне одлуке власти и њихове негативне последице. Ипак, анализирајући проблеме који су се дословно свакодневно у Југославији множили и увећавали, Селенић је понекад одлазио у општија разматрања њихових коријена, често преплетених са коровом националне психологије и карактерологије, у чему је дао неколико изванредних социолошко-антрополошких опсервација чији значај надилази ефемерност актуелног повода. У том смислу *Искорак у сиварносћ* је књига дубинског сагласја са белетристичким дијелом његовог опуса, које је у највећој мјери заокружено сродном проблематиком.²

¹ Када је о свједочењу ријеч, критика је можда исувише олако сагледала Селенићеве текстове као *констатације* лишене ауторових *сјајова*: „Селенић у свим текстовима констатује, образлаже и осветљава чињенице и догађаје, али их не вреднује, не даје коначан суд о њима. Стога је ово књига констатације, а не ставова (Станковић 1996: 128).

² Критика је по појављивању књиге запазила то јединство, које се природно успоставља између Селенићеве публицистике и белетристике: „Читалац који добро познаје Селенићево дело, од првог романа *Мемоари Пере бојаља*, до последњег, *Убиство с предумишљајем*,

У уводној напомени, насловљеној *Гледајти или учесћивовајти*, Селенић поставља питање оправданости тако отвореног јавног политичког ангажмана једног књижевног ствараоца. Свјестан да „постоје у свету књижевности и Пруст и Сартр, и Брехт и Борхес“, дакле, писци на оба пола потенцијалне одлуке да се (не) учествује у стварима које надилазе њихове литерарне надлежности, Селенић је био у недоумици „да ли је морално посматрати страшни приказ из првог реда партера и не предузимати ништа, чекати да неко други обави посао који се зарад опстанка твоје породице, твог града, твог народа, мора обавити?“ (Селенић 2003: 6–7). Ванредне историјске околности са једне, и лични мотиви са друге стране, дали су писцу за право да се ангажује на начин дословнији него што је то у својим теоријским радовима о драми образлагао: „У мирним временима, вероватно је достојанственије мудро ћутати. У временима пропадања и зла, ја сам макар осетио да морам проговорити из разлога менталне хигијене, да ме неизговорене стрепње не би угушиле“ (Исто). Тако Селенићев *Искорак у сћварности* почиње 1987. годином, Милошевићевим преузимањем власти и неуспјелим словеначко-српским разговорима, који су били увод у ратни слом Југославије.

Сусрет словеначких и српских интелектуалаца из два наврата с јесени 1987, прво у Љубљани (6–7. X), а затим у Београду (13. XI), био је увод у Селенићеву вишегодишњу борбу за веће разумијевање и виши ниво толеранције између два јужнословенска народа. Његов тек започети ангажман на мјесту председавајућег Савеза књижевника Југославије донио му је додатне невоље да се са словеначким писцима разумије, будући да је њихов однос према еснафском удружењу представљао више него прецизан одраз односа према државној федерацији. Број изјава датих на ту тему свједочи о несразмјеру уложене енергије спрам оног што је остварено, о дисбалансу постојане упорности и велике резигнације, које би у Селенићевом случају могла да сажме *џарафраза* ријечи Ива Андрића (у много чему Селенићевог претходника) записаних у његовој биљешци о властитом искуству са Нијемцима: „Словенци и Словенија! То је највећа мука мог живота“ (уп: Андрић 1981: 41). Можда зато није случајно што се током једног од словеначко-српских дијалога управо и присјетио и саговорницима потајно упутио Андрићево давно наравоученије о природи сваке људске заједнице, који је од њега добио 1967. у Херцег Новом:

Свака заједница, свеједно да ли је реч о браку, заједничкој спаваоници у казнено-поправном дому или федералној држави, опстаје тако што сви њени чланови уступају део својих права. Могуће је, наравно, да сваки члан једне заједнице оствари сва своја хтења до краја, али у том случају – нема више заједнице (Исто: 18).

објављеног за његовог живота, зна да је књижевност за овог писца више од самодоволне игре духом, да она сем естетског има и неки други смисао и циљеве, да она сведочи о једном времену, указује на његову моралну истрошеност, да суди о том времену, али да никад не пресуђује. У том смислу треба посматрати и одмеравати и његов *Искорак у сћварности*, било да га прихватимо или не, да се слажемо или не слажемо са идејама које је заступао“ (Лучић 1996: 16).

Далековидост Селенићевих опсервација очитује се већ те, 1987. године, када је упозоравао на крвави распад Југославије, који ће се након неколико година трагично и обистинити:

Бранећи хистеричном нерационалношћу свој национално-политичко-економско-територијални интегритет, довели смо сви заједно земљу на степен дезинтегрисаности на коме она више не може да функционише. И ја бих вероватно рекао: па, онда, нека се распадне – када бих и за час могао поверовати да се Југославија може распасти без крвопролића. Верујем, ипак, да до њега неће доћи, мада у овом часу Југословене држи заједно још само страх од начина на који би се Југославија распала (Исто: 19).

Селенић је будним праћењем развоја ситуације у земљи, утемељеним на његовом добром познавању историје нарочито последња два вијека, које је у својим дјелима дубински захватао и стваралачки промишљао, дошао до закључака о неким константама српског менталитета одређујућим и за политички аспект националне карактерологије. Тако, на примјер, пишчеве опсервације о два унутарнационална концепта, који су живјели или и даље живе у различитим, међусобно изукрштаним културолошким круговима, посједују – како то свједочи и садашње стање ствари – далекосежност већу од инелигентног сагледавања актуелног тренутка:

Шта се изменило, рецимо, на фундаменталном, на програмском плану, у односу Србијанаца и Срба изван Србије за последњих сто година? Слободан Јовановић уочава два традиционална становишта, па једно назива *вучићевским*, а друго *гарашаниновским*. „Те две супротне тежње осећаће се кроз целу нашу историју XIX века“ – каже Слободан, а ја бих додао – и двадесетог, све до дана данашњег. Гарашанинова политика била је свесрпска и југословенска. Он се у „Начертанију“ вајка како се Србија није „довољно трудила о томе да пријатељство угарских Срба задобије“, па када му се као државнику 1848. указала прилика да поступи сходно своме мишљењу, учинио је све да што више српских чета пребаца преко Дунава и Саве како би помогле у неравној борби српске браће против Мађара. „Ми ствар једноплеменске браће наше тамошњих Срба... – пише Гарашанин Стратимировићу – сматрамо као, нашу сопствену, и никакве жртве, ни моралне, ни материјалне, штедети нећемо, потпомоћи вас чиме год можемо у постизању опште полезне цели.“

Насупрот њему, војвода Вучић је дизао хајку на немачкаре, дакле оне угарске Србе који су прелазили у Кнежевину и, захваљујући већој писмености и образованости, добијали у државној служби запослење пре, како Слободан каже – „Шумадинаца“, а Вучић је био изричито и против слања србијанских чета „преко баре“, тврдећи да Срби из кнежевине немају ништа заједничко са Србима из Угарске – подразумева се – ни са онима из Босне, Црне Горе, дакле, са свим Србима изван ослобођеног пашалука.

Прошао је век и по, много је воде протекло Дунавом и Савом, а ми се још увек делимо на гарашаниновце и вучићевце, горштаке и равничаре, на пијемонтезе који немачкарима с друге обале вичу да 'их јебло весло што их је превесло' и, рецимо, његошевце, који, колико сам разумео, на српском језику поручују пијемонтезима да им нису браћа (Исто: 140–141).

Дуалистичка подјела засновна на самозаљубљености у ситне разлике претрајава у још декадентнијем виду читав вијек касније, како писац у свом духовитом опису, на готово литераран начин предочава:

Наш домаћи патриота верује без призива да је чорбаст пасуљ најбоље јело на свету, због чега је одлучан да сва туђа јела ниподаштава, не пробајући их. Наш домаћи космополита, презире домаћи пасуљ и одушевљава се *бонен суйом* изван свих разумних сразмера. Космополита, наравно, мисли да је патриоти супротстављен као северни пол јужноме, да се фаталном љубављу према *кајзер шмарну* дефинитивно удаљио од патриотове парохијалне заблуде да је бундевара најбољи колач на свету. Покондирени космополита се гади патриоте јер патриота не воли секс, а српски домаћин презире космополитов педерлук и жали странце који не воле феферонке, па не знају шта је добро. Поменуће искључивости, међутим, само привидно удаљавају ова два, у нас веома фреквентна цивилизацијска става. Уистину, космополита и србена упадљиво обелодањују исти – паланачки дух. Уверење да је добро све што имају други (произашло из скривеног презира према себи), и уверење да је све што је друкчије накарадно и опасно (произашло из страха од поређења), два су пола исте духовне ограничености и парохијалне ускогрудости (Исто: 145).

Карактеристично је да Селенић користи сличну гастрономску метафору и када говори о међунационалној нетрпељивости у Југославији. Његова спонтана или сасвим свјесна литераризација политичког дискурса у истом стилистичком регистру има као последицу, односно циљ (у зависности од тога да ли је свјесна намјера), указивање на елементарност мишљења поводом ствари далеко веће комплексности – на предрасуду равну (отуда тако тешко искорјењиву) задовољавању основних биолошких потреба:

Можда и отровни, али свакако замамни колач националног мириса и укуса наши народи и народности нису јели само док је полиција и партија успевала да држи под кључем брашно и шећер. Чим су врата забрављених магацина била демократски одшкринута, народи и народности су се бацили, са помамом дуго изгладњиваних, на готовљење својих омиљених потица, гибаница и фља, јер се национално осећање, очито, не може искоренити декретом. Можда је, дакле, грешка у томе што деценијама није било дозвољено никакво испољавање националног интереса, а онда је парцијални национални интерес проглашен за једино мерило целисходности које поништава све заједничке интересе, тако да је са републичких становишта постало сасвим легитимно заклати целу југословенску краву због једне шницле која ће припасти само моме народу (Исто: 83–84).

Појам *национализма*, злоупотребљаван и изабљиван у Селенићево вријеме, самом њему неријетко и сасвим неосновано приписиван, а дан-данас коришћен као манипулативно средство у политичким и другим дискурзивним спорењима, писцу је био кристално јасан, барем кад је о његовој *зайаљивости* ријеч:

Национализам и патриотизам, наравно, нису исто. Основа патриотизма је солидарност; основа национализма – ксенофобија. Међутим, без обзира на различитост ова два осећања, није тешко побркати их. Патриотизам је увек у опасном суседству национализма, као што је космополитска, олимпијска објективност у односу на свој народ увек у опасном суседству елитистичке себичности појединца (Исто: 122–123).

Важно је, међутим, истаћи да је скоро свако Селенићево упозорење увијек упућено на барем двије стране. Његова критичка мисао никада није усмјерена само ка једној крајности екстремно располоућеног, до пуцања затегнутог политичког клатна. Добар познавалац општијих прилика, он често користи примјере из *великој свијетџа*, на који се ондашња (као год и овдашња) јавност неријетко и потпуно некритички угледа: „Француз може да буде против сваке владе, сваке партије, сваке француске политике, али нисам срео ни једног који је против Француза и Франуске“ (Исто: 146). Добро познајући драстичне историјске последице различитих врста политичког манихејства и у националној и у европској историји, Селенић је био свјестан не само тога да је средњи пут најбезопаснији пут, већ да је тај пут најбољи и једини пут у свим проблемима које људски дух има да савлада. Отуда писац и сам слиједи савјет који благонаклоно упућује онима којима се обраћао: „Пада ми, међутим, на памет Монтерланова мисао, мени врло блиска, да су две супротне тезе удаљавање од истине која је најчешће на средини између њих“ (Исто: 146).

Као што је у својим романима сликао сусрет урбаног и руралног миљеа у предратном и поратном свијету, тако је и у усменим експликацијама исказивао виђење истог културолошког укрштања у новијем добу. Сматрао га је у извјесном смислу неминовним, али што је важније двосмјерним, и посматрао га је са истом непристрасношћу и након пола стољећа када он у новом историјском таласу ступа на сцену:

У другој половини четрдесетих година, после 1945. из корена је измењена социјална структура наших градова, посебно Београда. Та промена је изведена насилно, у буквалном смислу речи на револуционаран начин. И била је веома бурна, што је доводило до великог броја приватних трагедија, личних ломова. Али, није само то у питању. Мислим да је партизанија, која је дошла у Београд углавном из региона с неупоредиво нижим степеном цивилизације, наметнула не само нов политички систем, него и све норме друштвеног понашања, на које су морали да пристану и грађани. Они су се, једноставно, акомодирали на снижавање

стандарда цивилизације, на друкчији начин опхођења, друкчије манире, друкчији језик, друкчије облачење; практично, на потпуну промену живота. Али, убрзо је дошло до повратног процеса. Они који су освојили голу власт, почели су да имитирају грађанске облике понашања и живота, да усвајају нормe грађанског друштва. Као да се грађанска класа светила победницима, показивала им да не могу без њених манира, без њених обичаја (Исто: 162–163).

Све Селенићеве наведене опсервације, као што се сасвим јасно може видјети, далеко су више од анализе појединачних историјско-политичких феномена. Писац не доживљава пробуђени хаос као ниоткуда пристиглу силу, већ као логичну последицу одавно и многоструко замршених историјских нити, везаних подједнако за неријешене повијесне рачуне, за циклично обнављање друштвених сукоба, за националну карактерологију свих учесника ратног распада Југославије и многе друге факторе који такве тектонске поремећаје увијек здружено покрећу. Има нечег истински ријетког, готово ендемског у начину на који је Селенић са једне стране одлучно и одрешито, а опет са благошћу и без надмене жеље да било кога приводи памети, изговарао своје недвосмислене ставове, који се почесто нису могли свидјети ниједној од тренутно сукобљених страна (у зависности од повода његовог излагања). Његове су ријечи, између осталог, опомена да историја није мит, и да је треба рационално сагледавати као основу актуелне стварности у сваком тренутку; али да истовремено није ни ружан сан од којег се пред зору треба отрести, па ићи даље као да се ништа није догодило. Томе придружена способност да се сваки проблем увијек сагледава из обје или више супротстављених визура – што је могуће објективније и на општу корист – говори да је ријеч о интелектуалном и хуманистичком напору највишег реда, који природни закон борбе константно настоји да уведе у подручје културе преговарања. Стога његов *Искорак у стварности* надилази статус књиге једног пролазног свједочанства о „несрећном писцу у злу времену“, како би се могло рећи у парафрази једног од његових књижевних ликова. Скупа са сродним дјелима књижевника Селенићеве генерације, његова публицистика тек чека на одговарајућу – одмјерену, непристрасну и темељну – анализу у ширем контексту политичке историје с краја двадесетог вијека.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Лучић, Милка. Искорак у стварност. *Полиџика*. 14. III 1996, 16.
 Палавестра, Предраг. Орали смо море (I). *НИН*. 23. II 1996, 40–42.
 Селенић, Слободан. *Искорак у стварности*. Београд: Просвета, 2003.
 Станковић, Горан. Писац у свом времену. *Освић* VI/16 (1996): 128.

Vladan Bajčeta

SOCIO-POLITICAL DELIBERATIONS OF SLOBODAN SELENIĆ:
A STEP INTO REALITY

Summary

The paper analyzes newspaper articles by Slobodan Selenić written at the end of the 1980s' and beginning of 1990's regarding socio-political circumstances of socialist Yugoslavia at the verge of its disintegration. As the last president of the Association of Writers of Yugoslavia, Selenić kept track of the preparation for the disintegration of the federative community all the while reflecting on and warning about the unseen consequences of the subsequent bloody international conflict. The depth and reach of some of his observations far surpass the scope of the analysis of a concrete cause and bring lucid deliberations on some important aspects of national characterology.

Институт за књижевност и уметност у Београду
Краља Милана 2
11 000 Београд
bajcet@yahoo.com

Примљен: 25. септембра 2023. године
Прихваћен за штампу октобра 2023. године